

Ивану

Апстракт: У раду се промишља Русоов приступ вези књижевности и економије. Како у предреволюционарној Француској 18. века нема књижевности и економије у данашњем смислу, везе књижевног и економског мање су прикривене, ова поља нису строго разлучена и чине неразмрсив чвор. Русоово пропитивање књижевно-економског чвора смо читали, ослањајући се на дијалектички приступ, из неколико равни: а) економски услови постојања књижевног у контексту француског апсолутизма; б) економски садржаји у књижевном; в) преклапање књижевних форми с економским и г) економија књижевности која подстиче храброст и позива на промену друштвено-економске стварности.

Кључне речи: Русо, *homme de lettres*, француски апсолутизам, салони, монденска друштвеност, економија протекције, аутономија писца, фикција

Промишљање Русоовог писања на раскрсници књижевности и економије могло би бити незгодно из два разлога: у време кад Русо пише не постоји књижевност у данашњем смислу, као аутономна сфера уметности писања, а не постоји ни економија као самостална научна дисциплина. Француска предреволюционарна књижевност се још увек везује за општу сферу знања учених људи и не представља посебну дисциплину чија сврха је пре свега естетска. Исто тако, политичка економија као кохерентна и јединствено епистемолошко-методолошки структурисана наука још увек не постоји. Или су, барем, обе дисциплине тек у настајању, тек у зачетку. Дакако да књижевне форме и економске мисли сежу даље од 18. века у историју, али књижевност и политичка економија као научне дисциплине у модерном смислу се структурирају тек пред крај *ancien régime*.

Појам *литератури* (*littérature*) у Русоово време се не односи на целокупност писаних дела одређеног историјског периода, скуп литерарних предмета, колекцију текстова или независну научну дисциплину већ има конотацију ерудиције коју поседују образовани, рафинирани и начитани људи. Литерарно је знање, односно квалитет који карактерише одређене индивидуе, литерарне животиње, али литерарно упућује и на парадигму понашања: пре-

фињеност, рафинираност, уљудност, углађеност и култивисаност. У употреби су појмови *lettres* или *belles lettres*, који такође упућују на естетску и рафинирану употребу језика, те *gens de lettres* или *hommes de lettres* (људи од пера) којима се упечатљивије реферише на висококултивисане и елоквентне индивидуе упућене у многа подручја знања. Волтер набраја: људи од пера су врсни у геометрији, филозофији, општој и посебној историји, поезији и елоквенцији. То су зналци који лако прелазе из једне сфере у другу, „од трња математике ка цветовима поезије, подједнако добро просуђујући књигу метафизике као и театарски комад“ (Voltaire 1757).¹ Битан аспект концептуалне структуре *hommes de lettres* јесте филозофски дух (*la science universelle*), као оно што обједињује, универрализује и прокрвљује кретања између различитих области, те што дистингуира знање од педантерије. Дакле, постоји чврста веза између *hommes de lettres* и *philosophes*.² Кад се овоме додају добар укуc (*bon goût*) и аспект монденске друштвености, који упућују на то да зналац није само везан за кабинет већ је прикладан и за *свеи високои друштва*³ (*propres pour le monde que pour le cabinet*), онда је одредба човека од пера комплетна. *Homme de lettres* је утолико нераздруживо зближен и са *homme du monde*, човеком из високог друштва.

Уместо уско специјализованог и професионалног књижевника у предреволюционарној Француској 18. века стога имамо троделни регистар којим се именују они који пишу и мисле: *човек од йера-филозоф-човек високои друштва*.⁴ Три фигуре блискости, односа суседства у којима се премошћују, али су и у односима напетости. Резервоари значења пресежу једни у друге: концептуални планови

1 *Homme de lettres* не може бити особа која се усредсређује на један жанр знања: тако се особа која пише само романе или ствара само позоришне комаде а није упозната с науком не може сврстати у категорију људи од пера.

2 О сигнификацији *philosophes* као слободних мислилаца који су углавном деловали у Паризу, добијајући касније значењску одору просветитеља, као и о томе како се средином 18. века конституишу као „странка“ спрам табора тзв. антифилозофа, видети: Крстић 2016: 19–24.

3 Свет (*le monde*) се у реконфигурацији вокабулара 18. века односи на свет високог друштва, елите, монденски свет. „Разгранат сноп појмовља *le monde* и *la société* (свет и друштво) лута путањама речи и синтагми: *le beaux monde* (отмен свет), *le haut monde* (високо друштво), *la bonne compagnie*, *la bonne société* (добро друштво), *l'usage de monde* (лепо понашање, углађеност и правила учтивости), *les gens du monde* (светски људи, људи из високог друштва)... и гравитира око друштвених пракси углађеног париског друштва, у блискости с друштвеношћу двора (*la Cour*). Високом свету не припадају само особе према рођењу, већ и по начину понашања.“ (Солар 2017: 38)

4 У француском контексту 18. века појављује се и фигура аутора (*auteur*, ређе ауторке, *femme auteur*), што је означитељ за оне који живе од свог писања као професије и заната, односно излажу своје умеће тржишној арени. Али овај појам још увек има негативан предзнак и не поклапа се са свестраном фигуром *homme de lettres*. Дакако да су и људи од пера настојали да живе од своје професије, но, у даљем тексту то анализирамо, економски услови ове позиције били су заогрнути дискурсом о интелектуалној заједници која је наводно одвезана од материјално-економских механизма.

се стапају, раздвајају, трве и склапају обухватни лик онога ко пише. Књижевник је заправо човек од пера који је истовремено филозоф по општем приступу различитим областима знања, али и неко ко се подрвгава нормама високог друштва, који идентитет писца гради у монденском свету париских салона и дворских кругова. Дакле, људима од пера називали су се они који су чинили хетерогену заједницу учених чије знање је кружило између књижевног, економског, политичког, филозофског, поетског и других поља, те које је поред знања одређивало и друштвено понашање везано за високо париско друштво. Књижевност у том смислу није била ригидно ограничено поље, нити су књижевници били усредсређени само на оно што данас мислимо под специфичним књижевним предметом.

Што се тиче политичке економије, она се у француском простор-времену 18. века зачиње у списима физиократских мислилаца. „Заправо тек се пред крај 1760-их, са ‘новом науком’ физиократа, појављује појам ‘политичке економије’, означавајући учење о настанку, дистрибуцији и потрошњи богатства“ (Spector 2003: 237). Дакако, синтагма „политичка економија“ постоји у теоријском вокабулару и раније (књига Антоана Монкретјена из 1615. носи наслов *Тракийаи о њолиџичкој економији*, као и Русоова *Расправа о њолиџичкој економији* из 1755. писана за Енциклопедију). Ипак, преузимање неког термина у вокабулар не производи нужно научно утемељење неке области. Русо не гради политичку економију као модерну науку – одвојену од осталих поља знања и пракси – нити реферише као економиста на политичко-економске тематске изборе. За њега економија није наука о стицању богатства већ учење о мудрој управљању онога што се већ има. Економија овде још није одвојена од политике и етике: у том смислу је Русоов говор о економији пред-модеран. Ако се имају у виду теме и методи какву политичка економија задобија с *класичном* струјом економске мисли (Смит, Рикардо), онда је упитно и да ли се физиократска доктрина може сматрати рођењем економске науке. Фуко, примера ради, сматра да нису физиократи оснивачи политичке економије као науке јер они припадају другачијем исказном подручју: *анализи догађајства*. (Foucault 2002: 213) На том трагу уочавамо да се о економским темама у Русоово време расправљало, говорило и писало, али не на начин како је то успостављено касније стварањем кохерентне економске науке на основу *класично-економске* поставке радне теорије вредности. Тада још нема економиста као научника, али има мислилаца и људи од пера који, између осталог, пишу и говоре о економским феноменима.

Доиста, могло би се чинити да је писање о укрштању књижевности и економије у Русоовом случају незгодно. Али ова неподесност се исто тако може мислити и као погодност: управо зато што књижевно и економско у простор-времену просветитељства нису строго дисциплинарно одвојена поља, њихово преплитање је упадљивије,

оно се већ само од себе показује и не морамо га разоткривати иза густе супстанције претпостављања апсолутне аутономије уметности. Литерарно у предреволюционарној Француској безбрижно тумара од књижевних облика, преко филозофије, историје, нарација о природном стању, економских мисли и доктрина, па све до конверзација вођених методичким правилима углађеног понашања и писања пи-сама као свеprisутне друштвене активности. „Мисао просветитељства карактерише синтетичка повезаност онога што се раније сматрало различитим подручјима, а велик број књижевних дела из 18. века меша естетске, емпиријске, друштвене и филозофске приступе у разумевању повезаности мисли и материје“ (Dipiero 2014: 138). Литерарно се у просветитељској конфигурацији протеже од фикционалног до не-фикционалног (при чему се фикционални облици не везују нужно за књижевне праксе), те „прошива“ полулитерарним и нелитерарним. Нема књижевности у данашњем смислу појма јер се књижевне праксе укрштају с мноштвом других друштвених пракси. Књижевност се још увек не отуђује од друштва и не постаје самосврховита. Још увек нема ни великих модерних естетика које ће пусти-ти своје пипке у процесу строгог раздвајања. „Естетика је одвојила умјетност од материјалног свијета, друштвених односа и идеолошких значења – од свега чега је умјетник одувијек дио – и уздигла је на пиједестал усамљеног фетиша“ (Eagleton 1987: 32). Крајем 18. века и у доба романтизма, пак, нешто се тек требало начинити књижевношћу. Требало је тек направити од књижевног дела књижевни предмет, реификовати га, фигурисати просторно, те покидати споне између књижевног текста и повесно-друштвеног контекста, самим тим замаглити суштинске везе с економијом.

Књижевно и економско се уистину преплићу и суодређују кроз целокупну историју свог конституисања, а њихова веза се може мислити на неколико равни.

Најпре, књижевност своје постојање темељи на одређеној економској организацији живота и њој одговарајућој друштвеној подели рада која одређује места за књижевнике/ице, издаваче/ице и дистрибутере/ке књижевних дела, као и уживаоце/тељице или критичаре/ке књижевности. У робном друштву, које постоји од настанка капитализма, књижевност је оно што се производи, размењује и троши као роба, на основу разлике разменске и употребне вредности.

Потом, из визуре *садржаја*, књижевност може да обрађује економску материју јер не постоји тема или материја коју књижевност не би могла захватити на књижевни начин. Стога не зачуђује Енгелсова изјава да је о економским појединостима француског друштва више научио из Балзакових романа него од свих економиста, историчара и статистичара тог доба заједно. (Маркс, Енгелс 1982: 158) Веза књижевности и економије може се мислити и у погледу *форме* јер књижевност репродукује економску структуру и на формалном

плану. Производња писања (начина представљања, веза/развезивања знакова и предмета, не/подударача стварности и фикције, дистанце/повезивања ликова) усклађује или не усклађује с производним системом, комерцијалном употребом уметничких поступака, апстрактном економском стварношћу, отуђеним радом, разменом и потрошњом. А веза књижевности и економије може се, пак, мислити и из једне субјективније, књижевности инхерентније економије: у смислу организовања аритметике задовољства, естетског ужитка, забаве, терапеутског дејства, едукативних и других сврха које књижевност генерише. Јер књижевност је, такође, бујна размена писања и читања на основу економије интереса, жеље, потреба, живања и страсти.

Приступи спонама књижевног и економског су, дакле, различити. Питање је, онда, како мислити везу књижевног и економског у Русоовој мисли? И којим методом осветлити нексус књижевног и економског који се запетљава и одмотава у време француског апсолутизма?

С обзиром на нијансиране просторе сусрета књижевних и економских феномена, за нас би апстрактно и поједностављено прављење паралелизма између књижевне и економске историје представљало редукутивни и идеалистички подухват. Оно би претпостављало раздвојеност и статичност две сфере, те довршеност и строгу заокруженост књижевног дела и економске доктрине. Стога ћемо се у овом подухвату пре ослањати на дијалектичку књижевну критику која пажњу усмерава на *конкретно* у свим његовим противречним димензијама. Како дело никада није завршено у себи, „прелаз из књижевног у друштвено-економско или историјско није прелаз из једне специјализоване дисциплине у другу већ кретање од специјализације ка самом конкретном“ (Џејмсон 1974: 377) Усредсређивати се на конкретно значи не издвајати књижевно и економско из конкретне друштвене целине. Прелази из књижевног у не-књижевно и економског у не-економско су нужни да би се разумела друштвена конфигурација која их организује. Мислити чвор књижевног и економског у Русоовом писању у том смислу значи хтети мислити друштвени тоталитет. Како није реч о два апстрактно одвојена поља већ о праксама и односима који нису изузети из ширег историјско-друштвеног контекста, русоовски чвор књижевног и економског ће нас занимати из визуре која се пре свега усмерава на разумевање конкретне политичко-економске француске стварности апсолутизма, те на економске садржаје и форме који се одмотавају у облику критике.

Русо развија једну од најжустријих критика уметности, наука и филозофије јер, из његове визуре, управо ове области доприносе дегенерацији политичко-економске заједнице и врлине. Књижевно је део констелације која генерише кобну економију луксуза, доконост

и корумпирани морал, подупире разједињење и хијерархичну деобу политичко-економске заједнице. Али Русо предочава и једну интимнију конститутивну везу између економског и књижевног, као и њене апорије. Будући да се његова критика писања одвија управо у медијуму који се критикује, књижевно истовремено може бити и начин адресирања проблема које производи, терен прочишћења и пропитивања властите улоге. Књижевно се стога може конституисати и као простор могућности развијања алтернативне економије и друштвености. Дакле, на Русоовом трагу, књижевност би се могла мислити као поље зла у којем ипак лежи клица спасоносног за неко другачије и еманципаторније економско...

Књижевно у постељи француског апсолутизма

Пракса писања не постоји без економских услова који је омогућују. Без одређеног система производње који генерише одређени друштвени облик поделе рада нема простор-времена књижевности. Прозаичније речено, не може се писати ако онај ко пише нема кров над главом, ако је гладан и жедан, односно ако нема задовољене потребе које су средишњи предуслов писања. Неко пак мора да гради кућу у којој писац обитава, неко да производи храну коју писац једе, неко да производи одећу коју писац носи... У друштву које се заснива на одвајању производног од репродуктивног, принудног од креативног, те интелектуалног од мануелног рада, одвијају се бројни други радови који су услов могућности рада писања. Економија је, у том смислу, темељна претпоставка књижевности. Да бисмо уопште мислили везу књижевног и економског у Русоовом писању, најпре бисмо морали промислити економске услове књижевности у апсолутистичкој Француској 18. века, односно онај економски план који је омогућавао појављивање ликова писаца и списатељица тог доба. Овде нам је Русо од неизмерног значаја јер је чвор књижевног и економског на овом трагу била једна од његових великих тема. И недаћа...

Није лако уочити економске услове писања у предреволуционарној Француској јер постоји дискурзивни гест којим се они бришу, можда и потискују. Јер, они који пишу, *hommes de lettres*, а потом и многи интерпретатори/ке, говоре о писању као о простору који је одрешен од економских и политичких стега. Ово посебно одзвања у синтагми *република људи од њера* (*république des lettres*): интелектуалној заједници која надмашује реалне економске и политичке услове. Свакако, литерарна република није божанска држава, у просветитељском пројекту секуларизације она се не представља као *civitas dei* већ ипак као људска држава, држава учених људи. Али она у овом имагинаријуму није ни реална држава, односно није француска апсолутистичка држава тог доба. Литерарна република се мисли као

домен слободе који је прилично одвезан од реалности. Ако економски и политички услови писања и тада постоје, они као да се не тичу дискурса који се развија из пера писца. Лебдећа република људи од пера се имагинира као интелектуална и меритократска држава која надмашује географске, територијалне, полне, сталешке, класне и друге разлике, односе неједнакости... Тако се међу темељне принципе републике учених убрајају „реципроцитет, космополитизам, статус који је утемељен на заслугама и верност истини“ (Goodman 1994: 23). Реч је о књижевно изграђеној интелектуалној згради у којој би односи с великашима (*les grands*) требало да се заснивају на начелима једнакости и пријатељства. У овој етеричној визури, насељеници литерарне републике су наводно независни од краља, академије и других мрежа моћи (барем) у сфери мишљења и писања, а ако и неки облици зависности у реалној заједници постоје, подразумева се да су они ипак засновани на односима једнакости.

За разлику од идеалистичке визуре републике људи од пера – самосталне и независне заједнице, слободне у мишљењу и одвезане од материјалних услова и ограничења – француска предреволуционарна држава и реално-економски услови књижевних пракси су се и те како конституисали као поље односа неједнакости, асиметричних релација зависности и стега условљености друштвеном поделом рада. Реални државно-економски оквир апсолутизма који је омогућавао да неко у том простор-времену буде писац био је далеко од слободног и отвореног.

Предреволуционарна Француска није била капиталистичка држава. Капиталистички елементи су све више продирали у француски систем производње, али они још увек нису били доминантни. Темељна разлика апсолутизма и капитализма је разлика *йолийичке* принуде извлачења вишка вредности путем пореза и *економске* принуде извлачења вишка вредности помоћу конкуренције, интензивирања продуктивности и максимизације профита.⁵ У погледу места књижевности у економији то је значило следеће: док су у капиталистичкој Енглеској 18. века писци/писатељице све више зависили од све развијеније мреже тржишта књига (иако овај механизам није био једини), у Француској су писци/писатељице превасходно били они који су се ослањали на апсолутистичке не-тржишне механизме стварања богатства и простор-времена за писање: уносним јавним функцијама, академским чланством, покровитељским институцијама оличених у подршци монарха или аристократије, односно на основу *йривилеија*, а не тржишта. У капиталистичком оквиру, зависност од мрежа моћи се све више условљава *безличним* императивима, док ова зависност у апсолутистичком оквиру остаје ба-

5 У разликовању апсолутизма и капитализма се ослањам на тезе историчарке и теоретичарке Елен Меиксинс Вуд, а у вези с дебатом о луксузу ово сам прецизирала у тексту „Антагонизам луксуза и оскудице: вишак за кога?“ (Солар 2017)

зично условљена императивима *личних* односа. Основна економска полуга којом се уобличавало књижевно у Француској 18. века била је, дакле, апсолутистички систем *протекције*.

Људи од пера у апсолутистичкој француској конјунктури тог доба су ретко могли живети од продаје својих књига, а већина се делила на две категорије – на оне који су већ били довољно богати да би се могли посветити писању и оне који су зависили од краљевских пензија, академских чланства или протекције богатих. Трка и гужва у последњој категорији била је велика, стога су краљевске и аристократске патронаже биле жестоко бојно поље изналажења начина за материјално осигурање оних који пишу. Облици патронаже у 18. веку су свакако задобијали благо другачије нијансе од оних које су постојале раније: истиче се разлика између краљевског и аристократског покровитељства и дискурзивно се инсистира на независности писаца упркос вези коју патронажа получаје. „Просветитељство није било подељено по питању самог покровитељства већ по питању тога да ли већу независност писца боље осигуравају краљевски или аристократски покровитељи“ (Andrew 2006: 61). Волтер, рецимо, у поменутом чланку о *gens de lettres* писаном за Енциклопедију истиче да људима од пера већу независност омогућавају фондације и академије Луја XIV, чак и онима који су рођени сиромашни. (Voltaire 1757) Краљевске институције наводно прекидају с формама зависности од аристократије и минимизирају праксу ласкања и писања посвећених посланица. У Волтеровој визури се, дакле, краљевска патронажа разликује од аристократске јер инклинира ономе што бисмо данас назвали јавним доменом, док је последња приватнија, зависнија од хирова и прохтева елите. Изгледа као да су се аристократски кругови битно разликовали од краљевских и академских, али уистину ови покровитељски институти нису били строго одвојени већ испресецани на сложене и условљавајуће начине, па је стога реч о порозној и лабавој разлици.

Будући писци морали су деловати у Паризу јер су само у престоници могли успостављати финансијске и протекционистичке везе. Подухват проналажења материјалних средстава изискивао је похођења утицајних људи, обилажења богатих аристократа, односно укрштање са светом високог друштва, припајање сфери *le monde*. А то је све, коначно, могао бити пут до Академије или до дворских кругова. У игру кандидатуре за Академију су, поред компетенција, улазили вектори сила моћи и богатства, односно ванакадемске нити протекција, препорука, преговарања, стратегија и судара различитих литерарних кланова. Домаћица салона, богати земљопоседник или краљева љубавница лако су могли бити средишњи фактор за академску кандидатуру. Монденска друштвеност је стога била најважније поље у којем су се дистрибуирале материјалне предности. Онај који би дошао у Париз и настојао да постане писац то није могао

постати повлачењем у самоћу писања – „у Паризу човјек не може ништа постићи ако живи повучено“ (Rousseau 1982, II: 57) – већ је морао циркулисати просторима друштвености.

Један од простора могућег отпочињања каријере писца били су салони: места окупљања која су углавном жене, домаћице салона или *салонијерке*,⁶ отварале за госте/гошће у својим приватним кућама, обично једног дана у недељу, места где се обедовало, разговарало и забављало. Као хибридна фигура контролисане гостољубивости, асиметричних пријатељстава, економских трансакција покровитеља-штићеника, ограничене јавности у простору који је пре свега простор приватности, игре, забаве, разговора, практиковања обавезујућих друштвених ритуала, норми пристојности и углаћености, салони су представљали најупечатљивију стазу до протекције. Салонска топографија била је неизбежна мапа у коју се уписује место писца. Будући писац није могао ући у салонско друштво сâм, постојао је ригорозан сет норми и пракси које су се морале поштовати: салон се посећује по позиву домаћице, по препоруци некога ко је већ иницирани посетилац или по писаној препоруци некога ко је утицајан у високом друштву; могућност посећивања салона се исто тако може изгубити уколико се узваник не допадне домаћинима или њихова наклоност временом прође; места у салонима су резервисана за оне који практикују правила понашања високог друштва и углавном су његов део. Далеко од тога да се у париске салоне могло ући само на основу демонстрације талената, радило се о дугачком, тешком и спором процесу „друштвеног признања и поступног продирања у кругове високог друштва, које се могло завршити неуспехом“ (Lilti 2005: 98). У салонима су се гости хранили на рачун домаћица, па је већ ово био битан економски елемент субзистенције (издржавања). Но, ишло се и даље: уколико би посетиоци салона постајали штићеници домаћица или домаћина, добијали би финансијске награде, често и смештај, препоруке за дворске кругове и за Академију. Као вредан извор проналажења средстава издржавања и богатства, те друштвеног признања оних који пишу, салони су, дакле, били пут до дворских, академских или других аристократских кругова који би такође могли да омогуће покровитељство.

Писац који би ушао у салонске кругове и постао штићеник аристократског добротвора или добротворке обезбеђивао је економске услове за писање, објављивање и продају књига.⁷ Однос између заштитника (*protecteur*) или заштитнице (*protectrice*) и штићеног (*protégé*) конституисао се као *економија њројекције*. Однос покро-

6 Иако је било салона које су водили домаћини (опат Мореле) или парови (брачни парови Хелвенијус, Караман, Некер), ипак су доминирали салони које су водиле домаћице.

7 Представници елите су такође продавали примерке књига писаца својим пријатељима.

витељ-штићеник дискурзивно се пак приказивао као безинтересни однос пријатељства, облик великодушности добротвора/ки, пријатељски поклон, нешто што не получује везе зависности, док се уистину радило о економском односу размене. Писцима су били неопходни покровитељи да би уопште могли бити писци, а покровитељима су били потребни писци због угледа и репутације у високим круговима, те ради забаве. Писци су, као они који су умели да пишу и причају, имали оруђе којим су могли разбијати досаду и забављати докону елиту. Они су били ти који су омогућавали *учену забаву* (*divertissement lettré*): мешавину учених разговора, трачева и ритуала префињености. Речи, просудбе, вредновања књига, процене најновијих театарских комада и критике људи од пера су се могле понављати, у њиховој зналачкој потврди богаташи су се могли афирмисати као образована елита. Као да се аура просвећеног знања *hommes des lettres* преливала и на урбану елиту која је тражила њихово друштво, као да је контигвитет с просветитељима богатима давао изглед просвећености, учености, зналаштва... Дакле, учени људи су кућама и салонима које су посећивали давали ноту престижа, одређени симболички капитал који је био конститутиван за друштвени статус и утемељен на новим праксама монденске друштвености.

Али однос размене између покровитеља и штићеника није био однос правичне и пријатељске размене, како то, примера ради, види Дена Годман. Република људи од пера, за разлику од монархије, породице и високог друштва (*le monde*), темељила се на пријатељству, била је обележена епистоларним релацијама и вредностима реципроцитета и размене (Goodman 1994: 83). Ово је размена између оних који само наизглед размењују нешто као једнаки, али се уистину радило о асиметричним позицијама и одношењима. Пре свега, већина људи од пера и писаца је долазила из различитих слојева грађанске класе, која се тада тек успињала, док су покровитељи/це припадали високој аристократији или двору. Однос размене је од почетка био однос зависности јер припадници грађанске класе нису имали материјалне услове за живот од писања. Дакле, у разменској форми односа покровитељ-штићеник писац је у изградњи своје позиције потпуно зависио од богатог мецене и морао је поштовати правила узвраћања великодушности, често на уштрб своје слободе.

С једне стране се размењују знање писања, таленти и располагање слободним временом за протекцију, новчану сигурност и пут до виших аристократских, дворских или академских кругова, с друге стране се размењују материјална средства ради максимизирања угледа и моћи („инвеститорска“ страна трансакције) и ради забаве (потрошачка страна трансакције). Али није реч о трампи већ о обавезујућем односу, о релацији која има елементе принуде и заснована је на неједнакости. Они који пишу *йринућени* су да пристају на овакве условљавајуће импULSE економске размене да би обезбедили

материјалне услове за писање. Због тога су у обавези да, приватно и јавно, показују своју захвалност, да се подређују кодовима и нормама друштвености, да регуларно посећују салоне и добротворе/ке, да троше време на често фриволне разговоре, да сатима и данима читају великашима различита дела наглас, да забављају богате, да прате добротворе/ке на путовањима, да редовито одговарају на сијасет писама која је елита писала прекраћујући своју доколицу, да практикују облике ласкања и додворавања не кршећи правила учтивости и префињености (*politesse*), да бесконачно циркулишу париским друштвеним животом од салона до салона, од театра до театра, од посете до посете... Веза је у сваком моменту могла да се раскине и прилика да се постане писац проигра, а ова стална претња је висила над онима који пишу као подсетник на принуду поштовања правила.

Стога однос патронаже није био однос безинтересног пријатељства и великодушности богатих већ се радило о економским трансакцијама и везама моћи. Размена између људи од пера и њихових протежеа генерисала је односе зависности и продубљивала почетну позицију неједнакости. Није то била геста даривања у којој неко нешто даје не тражећи ништа заузврат. Није се радило о поклону без накнаде, нити о пријатељској размени између једнаких. Није било мутуалитета пријатељства у овој вези већ борбе за признање (*reconnaissance*) под плаштом великодушности и пријатељства. Покровитељско давање у предреволюционарној апсолутистичкој Француској било је давање које је одузимало слободу. Био је то поклон по правилима *монденске економије дара* (Lilti 2005: 155): појам *монденски* овде трепери свом снагом принуда које је високи свет изискивао.

Реалност неједнаке размена између покровитеља-штићеника стварала је напетост и у концептуалној слици *рејублике људи од пера*. Идеалистичка представа заједнице учених приказивала је независност и аутономију у мишљењу, док је реална заједница учених била далеко од републиканског карактера и односа независности. Писци су говорили у име независности и интелектуалне аутономије, док су истовремено дубоко и интензивно зависили од високог друштва, те старих и нових облика патронаже.⁸ Инсистирајући на томе да је њихова позиција различита спрема позиције оних који су писали у претходним вековима, осуђујући упадљиве форме ласкања, писања панегирика, те посвећених посланица богаташима, људи од пера су се непрекидно подвргавали императивима оправдања. Дидро у *Рамоовом синовцу* на карикатуралан начин показује како су све могла изгледати улагивања онима који омогућавају средства субзистенције. Ипак, из пантомиме улагивачких, ласкавих и

8 Како примећује Ендру, просветитељство је суштински било „плебејски таленат службења краљевским и аристократским покровитељима док се истовремено залаже за интелектуалну независност“ (Andrew 2006: 8).

извештачених поза изузима се онај који се сматра самодовољним: филозоф (Дидро 1985: 105). Легитимација зависног положаја се на тај начин успоставља одвајањем анти-филозофских типова, који су спремни на сва понижења, лажи и преваре богаташа не би ли приграбили мрвице са стола, од *les philosophes*, који неће одбити великодушност богатих, али их наводно неће ни тражити на овакав начин јер су филозофи самодовољни. Филозоф је онај који нема ништа и не тражи ништа. Барем у овој представи... Управо растрганост између самодовољне филозофске фигуре Диогена и улизивачке пантомиме Рамоа, који живи од заузимања свих могућих поза које систем патронаже изискује, даје слику напетости система мирења покровитељства и аутономије. Отуда је свест филозофа и оних који пишу доиста растргана свест, како ју је одредио Хегел.

Дакако, није се радило само о свести већ и о материјалним условима растрганости: Сартр је то добро разумео и указао на још једну промену која је продубила ову растрганост. За разлику од публице писаца из претходних столећа, публика оних који пишу у 18. веку постаје двострука. То више није само владајућа класа, која писца и даље издржава, већ публику у све већем броју констиурају и припадници буржоазије. Ономе који пише се, пак, чини да не припада ниједној класи јер је умакао својој док и даље не припада класи која га издржава. Отуда му изгледа као да је његова позиција бескласна, универзална, део бестериторијалне и бездатумске апстрактне литерарне заједнице.

Зато је његова свест поцепана, као и његова публика. Али он не пати због тога. Он је, напротив, горд на ту оригиналну контрадикцију: он мисли да није везан ни за кога, да може да бира своје пријатеље и своје противнике и да је довољно да дохвати перо па да се отргне од условљености средина, народа, класа. Он лебди, он надвисује, он је чиста мисао и чист поглед: он је изабрао да буде писац да би био декласиран, а затим усваја тај положај и преображава га у усамљеност. Он посматра великаше споља, очима грађанина, а исто тако споља посматра и грађане, очима племства, остајући при томе довољно везан и за једне и за друге да би их разумео и изнутра (Сартр 1984: 73).

Поред краљевске и аристократске патронаже као доминантног економског модела субзистенције и конструкције идентитета људи од пера отварао се и други начин, још увек несигуран, у повојима и презрен. Писци су се могли издржавати на основу комерцијалне мреже штампања књига. То је подразумевало зависност од тржишних императива и робних односа између писаца, књига, издавача, књижара и читатеља. Но, у апсолутистичкој држави то није било развијено као у (већ) капиталистичкој Енглеској, на пример, јер је још увек постојао разрађен систем ограничења, краљевских одобрења, овлашћења, привилегија, тарифа, такси, монопола гилди и

круте цензуре који је спутавао тржишни размах.⁹ У том погледу, производња и дистрибуција књига више је зависила од луксузне потрошње аристократије која је куповала књиге и материјално подржавала писце него од масовне потрошње обичних људи, који су и даље већим делом били неписмени.

Но, фигура писца који зарађује од свог писања и живи само од продаје свог заната била је презрена фигура. Тако, наспрам лаудативног описа људи од пера (*gens de lettres*), Волтер показује анимозитет према фигури аутора (*auteur*), те сматра да се за ову професију везују свађе, ривалства између литерарних кланова и погрешне процене. Волтер, као репрезент аристократског дискурса, презире оне који продају свој занат на тржишту. Он инсистира на томе да су везе *hommes de lettres* превасходно привилеговане везе с дворским, краљевским и академским круговима, а не везе с тржиштем. И Русо говори о звању писца – писању ради хлеба – као нечему нечасном и неславном јер ако се пише из нужде, онда нема слободе и величине у писању (Rousseau 1982: 118, 119). Његова позиција се развија у правцу захтева истинске аутономије писања коју комерцијална циркулација идеја и књига такође не омогућава. Русо назире да тржишна констелација писања има другачије економске механизме принуде од протекцијске, али и једна и друга су *йринудне*. Тржишни оквир писања изискује писање ради продаје а не ради писања, писање по укусу публике а не оног ко пише, писање које је препуштено милости и немилости издавача, књижара и букиниста (*bouquinistes*), којима су начичкани париски кејови и чији је искључиви интерес профит. То је све било веома удаљено од Русоовог републиканског идеала слободе и независности, стога се у његовој осуди назире и критика капиталистичких услова писања. Ипак, кључна Русоова критика економских услова књижевности јесте она која се односи на тада доминантну економску констелацију књижевности у Француској: критика економије протекције.

Можда најрадикалнија и најлуциднија антипросветитељска критика¹⁰ економије књижевности, или антикњижевна критика ус-

9 Али, можда парадоксално, у потпиривању тржишно-профитних елемената је немало значај имао је управо репресиван систем цензуре. Економски услови издавања и продаје књига у 18. веку у Француској су се због снажног притиска црквене и државне цензуре развијали и кроз поделу на легалну и тајну литературу. Забрана књига на основу моралних и политичких судова је заправо омогућила ширење (профитног) тржишта за *илејалну* и прокријумчарену литературу – штампану у иностранству и потом дистрибуирану у Француској тајним путевима (Diriego 2014: 145). Протестантски градови (Амстердам, Брисел, Лозана, Женева) били су отворенији за штампање, а профити су у том случају постајали важнији од оптужби за неверу и неморалност.

10 Различити су били писци, сатиричари молијеровског типа, драматурзи, либретисти..., који су нападали енциклопедисте и *hommes de lettres*, а посебно њихове односе с аристократијом и нове форме салонске друштвености. Од познатијих, то су: Палисо (Charles Palissot de Montenoу) с комедијом *Les philosophes*, потом Коле (Charles Collé), који се залагао за то да писци живе са себи једнакима, а не да зависе од великих,

лова писања, у апсолутистичкој Француској 18. века, долази баш од писца који је био сврстан у регистар филозофа и људи од пера. Ипак, Русо није био типичан *homme de lettres* и *philosophe*, а пре свега није долазио из слојева високог друштва. Онај који долази из ниже грађанске класе, увек поносан на титулу грађанина; онај који није имао уобичајени пут аристократског образовања већ је углавном учио без учитеља; који је подучавао друге без довољно знања и компетенција – учећи као учитељ незналица¹¹; који је дуго и с прекидима учио латински никад га не научивши довољно добро; који је дуго и мучно савладавао музику никада не бриљирајући у том домену; који је за себе говорио да има лоше памћење не могавши похранити у меморију ниједну песму, а камоли да је декламује; онај који је писао с много мука, јер су му речи долазиле само у налету инспирације током шетње у природи или у инсомничним ноћима, али тешко онда када их је требало ставити на папир; онај који је једва и са стидом говорио у јавности, увек осећајући (класну) нелагоду, неадекватност и неприлагођеност; онај који је правила учтивости, обазривости, лепог говора и куртоазије доживљавао као маску и терет, а обавезу писања писама као принуду – управо тај се нашао, *ни сам не зна како* (Rousseau 1982 I: 219), уврштен међу *gens de lettres* и *les philosophes*. Брзо увидевши какве везе принуде и подређености покровитељима позиција писца претпоставља, Русо је одбијао да буде део такве литерарне заједнице.

Мрзео је Париз, његову економију луксуза и оскудице, норме које је наметао свет високог друштва у граду. Често је због својих – према нормама углађености – грубих коментара и занемаривања друштвених обзира падао у немилост богаташа од којих је зависио, те добијао прекоре од оних који су се у свету *homme de lettres* успешно сналазили. Због непристајања на асиметричне односе моћи који пресецају монденски свет елите, те потребе да од таквог света побегне у самоћу, стигматизован је као мизантроп. Ипак, можда се пре радило о класној неприлагођености него о мизантропији: неумешан у речитости,

Фрерон (Élie Catherine Fréron), Поансине (Antoine-Alexandre-Henri Poinsinet), Дора (Claude Joseph Dorat) итд.

11 Док је живео у Лозани, млади Русо покушао је да се извуче из беде тако што је држао часове музике. Како је тада о музици знао недовољно, управо му је позиција учитеља-незналице (рансијеровска фигура) омогућила да научи више. „Учио сам мало-помало гласбу, док сам друге у њој поучавао“ (Rousseau 1985 I: 140). Дошавши у Париз, Русо је с богатијим знањем у музици успео да компонује оперу *Сеоски чаробњак* за коју је краљ Луј XV намеравао да му понуди годишњу потпору, али он није смео да се појави на пријему пред њим, због стидљивости, уринарне болести и страха од конверзације. Потпору је изгубио и објаснио у својим *Исповесњима* како би то ионако био облик подјармљивања. „С каквим бих се лицем убудуће усудио говорити о независности и несебичности? Кад бих примао ту потпору, смио бих само ласкати или шутјети, а тко ми јамчи да би ми она била исплаћивана? Колико бих морао трчкарати, колико бих људи морао мољакати! Стајало би ме више мука, и то много неугоднијих, да је сачувам него да је уопће не примим.“ (Rousseau 1985 II: 98)

неспретан у показивању наклоности, похвала и друштвених обзира високог света, Русо се у монденском свету није осећао угодно. Али није само реч о социјалној психологији, већ је политички улог у игри: надасве се радило о Русоовој еманципаторској гести из које се брусила оштра критика покровитељских стега. Проказивао је салоне као места хипокризије, лажне мудрости, софистерије, додворавања и театарности. Његова критика није ишла само у правцу осуде посећивања салона већ је нападала „саму монденску друштвеност у њеном начелу“ (Lilti 2005: 177), парадигму *politesse* и односе зависности које монденске мреже получују. Русо је на многим местима разоткривао како везе између тзв. пријатеља-заштитника и *hommes de lettres* нису пријатељске везе једнаког с једнаким (*une amitié d'égal à égal*) већ везе тобожњих пријатеља (*les prétendus amis*), пријатеља варварских тирана (*barbares tyrans*), тобожња добročинства (*les prétendus bienfaits*), наметљиве бриге пријатеља-заштитника које више подјармљују него што помажу, дружења неједнаких која увек иду на штету слабијих и стварају асиметричне економске споне. „Ах, колико добро познајем сва значења речи пријатељство! То је лепа реч која често служи као награда за сужањство (*servitude*)“ (Rousseau 1793: 114). Након неколико покушаја одржавања релација са „пријатељима-заштитницима“ (са госпођом Д'Епине, принцом Контијем, госпођом и господином Монморанси-Луксембург),¹² Русо заговара прекид с аристократским покровитељством које, под маском пријатељства, одузима слободу и настоји да изгради идентитет писца одвезујући се од фигуре *homme du monde*. Изабрао је да аутономију и средства за субзистенцију радије омогући преписивањем нота.

У независности у којој сам желио живјети, требало се ипак од нечега издржавати. Измислио сам један веома једноставан излаз: одлучио сам да преписујем ноте за толико и толико по страни. Да сам с помоћу којег другог, озбиљнијег посла могао постићи исти циљ, био бих га прихватио; али будући да је он одговарао мом укусу и да је био једини који ми је без подјармљивања моје личности (*sans assujettissement personnel*) из дана у дан мо-

12 Ендру, међутим, приказује Русоа као филозофа који је одбацао патронажу ниже аристократије, а прихватао ону коју су му нудили припадници више аристократије. „Русоа је вређало покровитељство његовог колеге Хјума и нових богаташа (*poiveaux riches*), попут госпође Д'Епине и барона Холбаха, али је прихватао пријатељство војводе Луксембурга или принца Контија, највећих земљопоседника у Француској који имају најплављу крв“ (Andrew 2006: 135). Ипак, Русо је након свађе с госпођом Д'Епине прихватао заштиту – најпре маршала Луксембурга, потом принца Контија, па маркиза Жирардена – само под условом пријатељске помоћи која му неће одузимати слободу. То су били његови изричитих захтеви које у неколико наврата понавља у писмима. Дачако да се везе зависности онога ко нема сопствени дом и покровитеља нису одвијале без напетости, стога ни Русо не измиче фигури растргане свести или, боље, растрганог бића. А ваља имати у виду да је овде, поред *економској аспектима односа монденске друштвености*, на делу и *аспектима односа признања*, односно онога што је Русо истанчано описивао у својој антропологији слојевите *amour-propre* (самољубља). Русо је ипак настојао да добије друштвено признање за своје компетенције и дела (Lilti 2008: 64).

гао осигурати крух, остао сам код њега (...) Мој занат преписивача нота није био ни сјајан ни уносан, али је био сигуран (Rousseau 1985 II: 83, 118).

Реалан раскид са аристократским и књижевним светом Русо никада није у потпуности остварио, али је градио идеју тог раскида, захтевао је раскид као политички чин и утабао је стазу за политику аутономије писаца, која би, пак, омогућавала истински слободно писање и повезивање с читаоцима.¹³ Након забране његових књига, каменована његовог прозора, те велике свађе с Хјумом и готово свим париским филозофским, књижевним и елитним круговима, Русо одустаје и од повезивања с читалачком заједницом, те осуђује (у параноидним нотама) целокупно јавно мњење (*opinion*). Ипак, његова писма, аутобиографски текстови, као и пасажу у филозофским књигама, испостављају нам предложак за дубоку критику економске констелације писања у предреволюционарној Француској.

Ова раван Русоовог промишљања веза економског и књижевног предочава чврст скелет протекционистичке економије књижевности, управо оне на коју су „самодовољни“ филозофи и људи од пера пристајали мирније или немирније (попут Дидроа). Због тога је Русоов грех неопростив: раскринкао је економске услове наводно независне књижевне републике, уздрмао је самољубље људи од пера (*amour-propre des gens de lettres*), није признавао користи које остварују нови облици мецената у лику пријатеља-заштитника и прекршио је норму углађености које тонирају односе троделног регистра људи од пера – филозофа – високог друштва. Нарушавајући правила монденског режима и његових облика потчињавања и отуђивања, Русо је довео у питање економски режим књижевности апсолутистичке Француске, те назначио трансформацију статуса оних који пишу – пре свега одвајајући *homme de lettres* од *homme du monde* – и отварајући простор писања за оне који долазе из нижих друштвених слојева.

Економско као фикција

Русоово тематизовање чвора економије и књижевности овде не престаје. Поред пропитивања и радикалне критике економских услова књижевности у апсолутистичкој Француској 18. века, русо-

13 Русо је на многим местима проказивао зависност књижевности од економско-политичке поделе рада, иако понекад у моралистичким тоновима. „Нека ваши књижевници вичу колико год хоће да је један човек непотребан друштву јер не испуњава његове обавезе. Ја пак ценим сељаци Монморансија као корисније чланова друштва од целе гомиле беспосличара плаћених знојем народа (*payés de la graisse du peuple*) да шест пута недељно иду да брбљају у неку Академију; и ја сам задовољнији кад сам у прилици да учиним какво задовољство својим сиромашним суседима него да придонесим мноштву ситних сплеткара, којих је Париз пун, и који сви теже за чашћу тако што постају лупежи на положајима, и које би за опште добро, као и за њихово добро, све требало послати назад у њихове провинције да копају земљу“ (Rousseau, *Quatre lettres à Monsieur le Président de Malesherbes*, 2012: 52).

овску везу економије и књижевности можемо мислити и на плану књижевне *форме* и *садржаја*. Осуђујући уметност, науку и филозофију као потпорне стубове деградације друштвене заједнице и продубљивања друштвених неједнакости, Русо је ово чинио управо из ових медијума, управо делујући из поља науке и хуманистике, односно делујући *лијтерарним* средствима критике. Ипак, настојао је да конструира литерарно на другачији начин. Сигнификативно је то што се Русо не служи – у то време веома популарном – сатиричком формом писања, коју управо користе *hommes de lettres* срасли с *hommes du monde* (Волтер, Дидро). Настојећи да се отргне од монденског света, његових облика принуда и економских зависности, Русо је одбацио и најучесталију литерарну форму тог света. Надаље, Русо критикује и романе у којима се као протагонисти појављују само „људи лепог изгледа, помодне жене, великаши и војници“, речју: романе који предочавају само елиту, људе који живе у градовима, „манире и ужитке високог друштва (*les manieres et les plaisirs du grand monde*)“ (Rousseau, *Julie ou la nouvelle Eloise*, tome premier, 2012: 13). Занимају га романи који имају нешто да кажу обичним људима, нижим сталезима, те који су поучни. Стога нема ничег чудног у томе што економско налазимо и у садржају његовог епистоларног романа *Јулија или нова Елоиза*, те у другим делима у којима Русо користи фикцију у дидактичке сврхе, попут рецимо економских пасажа у *Емилу*.¹⁴ Русоовски дидактички напутак јесте да и фикција мора да поучава. Едукативни учинци књижевности су стога оно супстанцијално књижевности: ако уметност не поучава, она је потпуно бескорисна.¹⁵ Чему поучава фикција? Могло би се рећи, на трагу брехтовског разумевања дидактичке уметности, поучава стварности и отвара хоризонт за могућу другачију стварност. У том вектору би се могао читати русоовски упад економије у фикцију.

Да би се разумео улог пресецања економског и фиктивног, ваља имати у виду Русоово диференцирање економије. У *Расјрави о јолијичкој економији* Русо емфатично наглашава разлику између политичке/опште економије (управљања државом) и домаће/партикуларне економије (управљања имањем), при чему се у првој управља на основу закона и конвенција, а у другој на основу природних осећања и склоности. Основне максиме управљања државом су утемељене на општој вољи, владавини врлине и обезбеђивању јав-

14 Економско се може ишчитавати и из аутобиографског текста јер аутобиографија, према Русоу, најизразитије омогућава концепцију емпатичког читаоца каквог аутор изискује. У жанру аутобиографије, као и у писмима, распламсава се аритметика уживљавања/одмицања, задовољства/незадовољства, лепог/не-лепог, попуњавања емотивног текста сопственим емоцијама, уписивања читалачких фикција у текст...

15 У четвртој шетњи из *Сањарија усамљеној шетача* Русо разликује *корисне* фикције које имају моралну и поучну сврху, попут басни, од оних које су потпуно *бескорисне* (*purement oiseuses*) и у које углавном спадају и романи. (Rousseau, *Les rêveries du promeneur solitaire*, 2012: 25)

них потреба (*besoins publics*). Русоово инсистирање на одвајању две економије је полемичко спрам аутора који су поистовећивали управљање државом и домаћинством (Филмер, Боден, Монкретјен) и критичко спрам историјског контекста апсолутистичког начина управљања државом као да се ради о приватној а не јавној сфери. Политичка економија је, дакле, јавна ствар (*chose publique*) и не може се темељити на природним осећањима и страстима. То не значи да не постоје индивидуалне особине, потребе и страсти које покрећу економију већ то само значи да се општа економија не може фундирати у антагонистичкој сфери индивидуалитета, она је политички, односно комунални пројекат.

Кад Русо пише о економском у смислу *ойшїе* или *їолийичке економије*, ради се о плану аргумената, о хибридном дискурсу економије, политике и етике, односно филозофије. Онда кад се дискурс не ослања на чињенице, као у случајевима описа природног стања,¹⁶ ради се о плану филозофских *хийойїеза*. Економије нема у природном стању, погрешно је регистру природног приписивати категорије друштва: у природном стању постоје преживљавање, облици одржавања, те неки облици присвајања и развлашћивања, али још увек нема друштвене категорије својине, као што нема ни економије, ни књижевности јер нема друштва као уређене заједнице. Економија се, дакле, пресудно денатурализује: економско припада домену артифицијелног. Вишезначност концепта „природног“ пре свега упућује на не-нормативни план појма: природно се супротставља ономе што је артифицијелно, односно друштвено. Али „природно“ у Русоовом речнику има и нормативни набој, у смислу нечега што је супротно од изопаченог, извитопереног и поквареног.¹⁷ Стога би се Русоов методолошки гест радикалног реза између природног и друштвеног могао мислити и као праг између фиктивног стања спрам којег се мисли неподесност апсолутистичког друштва неједнакости. У овом смислу се не ради само о филозофским претпоставкама већ о фикцији¹⁸ као прагу према коме се мери и процењује апсолутистичка политичко-економска заједница инкарнирана у свету париских салона. Реч је о отвореном плану инвенције економско-политичке заједнице која би била боља и праведнија од постојеће. Фикција је у том погледу конститутивни моменат не само могућег прошлости већ и могућег будућности.

16 „Уочити стање које више не постоји, које можда никад није ни постојало нити ће постојати (*un état qui n'existe plus, qui n'a peut-être point existé, qui probablement n'existera jamais*), а чије је тачно познавање неопходно да бисмо могли правилно да оценимо садашње стање“ (Rousseau, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, 2012: 11).

17 О вишезначју појма природе и природног видети Neuhouser 2014: 26, 29.

18 Касирер наводи како генеза *Расїраве о неједнакости* није изведена као концептуална апстрактна операција већ је Русоу дошла као *визија* током једне шетње у шуми Сен-Жерман (*Saint-Germain*). (Cassirer 1963: 19)

Упркос упадима елемената фикције, Русоово промишљање опште или политичке економије претежно се одвија у филозофском критичком дискурсу. Али кад се мисли партикуларна или домаћа економија, чини се да фикција у потпуности добија одвезана крила. Русо, који често инсистира на јаловости и бескорисности романескне форме, управо у *Јулији*, дакле у роману, развија своју концепцију економије домаћинства. У писмима Сен-Преа, једног од протагониста романа, подробно се описује систем сеоске економије (*l'économie rustique*) домаћинства Кларон као аутархичне заједнице засноване на пољопривреди и производњи за реалне потребе, а не на стварању вишка вредности у облику профита. Богатство имања Кларон – којим управљају Јулија и њен муж Волмар, представници умереног сеоског племства – пре свега се темељи на употребној, а не разменској вредности.¹⁹ Евентуални вишкови се размењују у облику трампе. У овој слици партикуларне економије нема новца, тржишта, луксуза (*luxe*) и раскошног расипања с компонентом театарности, али зато има истинског обиља (*abondance*). Економија обиља, неодвојива од етике, супротставља се економији луксуза: реч је о „моралној економији као уметности уживања (*art de jouir*)“ (Spector 2007: 31). Циљ управљања домаћинством јесте уживање (*jouissance*), добро и правилно уживање према етичким нормама. Економизирање задовољства се усредсређује на трајније и комуналне ужитке.

Ипак, заједница домаћинства Кларон није заједница апсолутне једнакости. Русоова егалитаристичка концепција, на овом месту, не искључује стратификацијски модел друштва заснован на подели рада (укључујући и полну поделу рада коју Русо узима као природну). Односи између власника и слугу/надничара јесу односи господара и потчињених. Ипак, чини се да Русо ове неједнакости описује као легитимне, јер не постављају *системске* препреке слободи индивидуа. Они који живе од свог рада у Кларону приказани су као добро награђени, задовољни, сретни и врли чланови заједнице, као органски део домаћинства. Напетости у Русоовом концепту редистрибуције богатства су свеprisутне: стога се доиста ради само о оријентирима ка *релативној* једнакости, без залагања за потпуно укидање сталешких разлика. Реч је о томе да се успоставе такви структурални услови који би онемогућавали претеране антагонизме с обзиром на однос богатства и сиромаштва, луксуза и оскудице, али не и о укидању неједнакости. Визирање економске заједнице Кларон стога опет има улогу прага: не ради се о утопији, нити о рекурирању у феудалне форме домаћинства већ о прагу пре-

19 „Само ред и правило, који умножавају и продужују употребу добара (*usage des biens*), могу претворити ужитак у срећу. Да, из нашег односа према стварима настаје право власништво; ако нам богатства пре даје њихова употреба него стицање, има ли важнијих брига за оца породице од кућне економије и доброг управљања домом, где најсавршенији односи најнепосредније користе и њему, и где добро сваког члана увећава и добро самог газде?“ (Rousseau, *Julie ou la nouvelle Eloïse*, tome deuxième, 2012: 48)

ма коме се процењује и критикује постојећа апсолутистичка економија која ствара луксуз за неколицину и оскудицу за мноштво.

Чини се да су Русоови егалитарни захтеви много радикалнији у делима у којима се разматра општа или политичка економија јер се развијају на плану *коллективнијетета*. Но на плану *индивидуалнијетета* (Емил је замишљена индивидуа која се васпитава потпуно одвојено од друштва, индивидуално домаћинство Кларон опстоји као самодовољно, одвојено од друштва апсолутизма и његове све веће премрежености тржиштем), Русоово мишљење економског се обликује као фикција. Могло би изгледати као да се ради о дефанзивном акту, о бегу од политичке економије и промишљања друштвених услова. Књижевно би, у том случају, постало поље у којем се фиктивно-економско развија као бег од реалног-економског. Аспект Русоовог разочарања и повлачења²⁰ из постојећег апсолутистичког друштва у коме се неколицина богати на рачун мноштва сиромашних свакако је присутан. Ипак, то не значи да је фикција сасвим лишена критичког учинка...

Вежба имагинације отвара простор супротстављања и визирања нове друштвености. Индивидуални и изоловани ентитети – попут острва, Русоове омиљене топографије – јесу фикција, али у тој фикцији се замишља како васпитавати индивидуу која би могла пружати отпор постојећем друштву или како организовати самодовољно домаћинство у правцу који би одолевао корумпираности друштва. Фиктивно економско у том смислу није само бег већ и начин опирања друштву апсолутизма. Оно је брига за стварањем новог политичко-економског човека и новог политичко-економског домаћинства.

Романи адресирају оне који живе од свог рада, оне који поред разоноде траже и утеху за свој положај у прочитаном. Фикција утолико има терапеутски, али и провокативни набој: као извор из којег читаоци могу да црпе „нову храброст да би издржали заједничке напоре“ и штиво које ће им „вратити вољу за природне радости“ (Rousseau 2012: 15) Економско-у-књижевном заоштрава клупко русоовских питања: хоће ли француски сељаци и сељанке бити мање сиромашни ако читају романи у којима доминирају ликови богаташа? Хоће ли их такви романи оснажити? Хоће ли литература бити ексклузивна и намењена малобројној елити? Хоће ли подстаћи оне који читају да имитирају постојећу економску поделу друштва (репрезентујући репрезентацију) или ће их бодрити и инспирисати у борби за економију обиља за све? У фикцији се не користе аргументи јер њих надвладава нешто снажније: ужитак у тексту који подстиче

20 „Његово приказивање изолованог појединца који се васпитава у артифицијелном окружењу је вежба имагинације која представља драматичну антитезу свету какав јесте. Оно се приписује и очају: ништа добро не може доћи од друштва које је изграђено на темељу својине и неједнакости“ (Ellen Meiksins Wood 2012: 195).

лакше подношење стварности и храброст. Фикција је, у том смислу, и провокација, баш зато јер гради слику економије позивајући оне који раде на живот обиља, уживања и слободе.

ЛИТЕРАТУРА

- Andrew, Edward G. *Patrons of Enlightenment*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2006.
- Cassirer, Ernst. *Rousseau, Kant, Goethe. Two essays*. Princeton: Princeton University Press, 1963.
- Дидро, Дени. *Рамоов синовац. О својсџвима*. Превели Рашко Димитријевић и Вера Јанкес. Београд: БИГЗ, 1985.
- Dipiero, Thomas. „Enlightenment literature“. *The Cambridge Companion to the French Enlightenment*. Ur. Daniel Brewer. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 137–153.
- Џејмсон, Фредрик. *Марксизам и форма. Дијалектичке теорије књижевности XX века*. Предео Душан Пухало. Београд: Нолит, 1974.
- Eagleton, Terry. *Književna teorija*. Prevela Mia Pervan-Plavec. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984.
- Foucault, Michel. *Riječi i stvari. Archeologija humanističkih znanosti*. Preveo Srđan Rahelić. Zagreb: Golden marketing, 2002.
- Goodman, Dena. *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*. London: Cornell University, 1994.
- Крстић, Предраг. *О чему џоворимо када џоворимо о џросветијишељсџву: џерике и џаће*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, 2016.
- Lilti, Antoine. *Le monde des salons. Sociabilité et mondanité à Paris au XVIIIe siècle*. Paris: Fayard, 2005.
- Lilti, Antoine. „The Writing of Paranoia: Jean-Jacques Rousseau and the Paradoxes of Celebrity“. *Representations* 103. 1 (2008): 53–83.
- Маркс, Карл и Фридрих Енглес. *О умјејџности*. Београд: Издавачка организација Рад, 1982.
- Meiksins Wood, Ellen. *Liberty And Property. A Social History of Western Political Thought from Renaissance to Enlightenment*. London, New York: Verso. 2012.
- Neuhouser, Frederick. *Rousseau’s Critique of Inequality: Reconstructing the Second Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Ispovijesti I i II*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1982.
- Rousseau, Jean-Jacques. „Lettre à M. Grimm du 19 octobre 1757“. *Œuvres complètes*, tome trente-troisième. Paris: Poinçot, 1793.
- Rousseau, Jean-Jacques. „Quatre lettres à Monsieur le Président de Malesherbes“. *Collection complète des œuvres*, vol 17. Genève, 2012.

- Rousseau, Jean-Jacques. „Discours sur l’origine et les fondements de l’inégalité parmi les hommes“. *Collection complète des œuvres*, vol 17. Genève, 2012.
- Rousseau, Jean-Jacques. „Julie ou la nouvelle Eloïse“. *Collection complète des œuvres*, vol 17. Genève, 2012.
- Rousseau, Jean-Jacques. „Les rêveries du promeneur solitaire“. *Collection complète des œuvres*, vol 17. Genève, 2012.
- Сартр, Жан-Пол. *Шта је књижевност*. Превели Фрида Филиповић и Никола Бертолино. Београд: Нолит, 1984.
- Солар, Маја. „Антагонизам луксуза и оскудице: Вишак за кога?“ (предговор). *Дебата о луксузу*. Волтер и Жан-Жак Русо. Нови Сад: Академска књига; Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију, 2017. 9–63.
- Spector, Céline. „Rousseau et la critique de l’économie politique“. *Rousseau et les sciences*. Ur. B. Bensaude-Vincent i B. Bernardi. Paris: L’Harmattan, 2003. 237–256.
- Spector, Céline. „Rousseau: éthique et économie. Le modèle de Clarendon dans La Nouvelle Héloïse“. *Cahiers d’économie Politique / Papers in Political Economy* 53. 2 (2007). 27–53.
- Voltaire. „Gens de Lettres“. *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 1757. <<http://artflsrv02.uchicago.edu/cgi-bin/philologic/getobject.pl?c.6:927:1.encyclopedie0416.6104521.6104526.6104529>> 26. 05. 2018.

Maја Solar

Rousseau in the Literary-Economic Knot

Summary

This paper discusses Rousseau’s approach to the relationship between literature and economy. Since there were no literature or economy in the contemporary sense in the pre-revolutionary France of the 18th century, the links between the literary and the economic were less concealed. These fields were not strictly distinguished, but made up a tight knot. Drawing upon the dialectical approach, I read Rousseau’s questioning of the literary-economic node on several levels: i.) the economic conditions of the literary practices in the context of French absolutism; ii.) the economic contents in literary works; iii.) the overlapping of the literary with economic forms, and iv.) the economy of literature that incites courage and calls for a change of the socio-economic reality.

Keywords: Rousseau, *homme de lettres*, French absolutism, salons, mondaine sociability, economy of protection, autonomy of the writer, fiction

Примљен: 20. маја 2019.

Прихваћен за објављивање: 15. 10. 2019.